

XIX. VE XX. YÜZYILLARIN SOSYAL TARİHİ ÜZERİNE (AYNI ZAMANDA MARX SOSYOLOJİSİNİN BİR TENKİDİ)

Ord. Prof. HANS FREYER

Marx, düşünüşünün tema'sını, ana eseri Kapital'in giriş'inde bulunan şu meşhur formülle belirlemiştir: "Kapitalist toplum düzeninin hareket kanununu meydana çıkarmak". Onda, fazla-değer öğretisi gibi pek mu'dil ekonomik düşünceler, bu hedefe varmaya yarayacaktır. Bu ekonomik düşüncelerden burada söz etmiyeceğim. Fakat Marx'ın kapitalist çağın tahlilini yaparken kullandığı merkezî kavramlar, toplum sınıfı, sınıflı toplum ve sınıflar savaşı kavramlarıdır.

Garıptir ki Marx, sosyal sınıflar öğretisini hiçbir zaman sistemli olarak tasvir etmemiştir. Bu sebeple, bu öğretiyi biz, onun yazılarından, bilhassa Kapital'in I inci ve III üncü ciltlerinden çıkarmak zorundayız. Bunu yapınca da burada, bu konuya dair tam bir sosyoloji teorisi karşısında bulunduğumuzu görürüz. Marx (kendisinden önceki sosyoloji teorilerinin yaptığı gibi), toplum sınıflarının özünü -meselâ gelir yüksekliği, mal-mülk büyüklüğü, sosyal itibar ilh... nevinden - bir sürü ampirik işaretlerle tespit etmekle yetinmiyor. Onun tezi şudur: Bir toplum düzenine yapısını veren, ortalama hayat seviyesi gibi kaypak nüans'lar değil, yahut insandaki sınıf şuuru gibi sosyal psikoloji motif'leri de değildir. Burada esas olan, *bir tek şey*dir: O da, İstihsalin hal ve şartları içindeki durum'dur.

İstihsalin hal ve şartları ile, insanın bunlar içindeki yeri ve durumu, Marx'a göre, her zaman birtakım objektif, yani ekonomik ve hukukî etkenlerle belirlidir, ve bilhassa istihsalin mekanizmasının teknik standardı ile belirlidir. Marx der ki: El-değirmeni, toprak sahipleri ve bunların kölelerinden ibaret bir toplumu, buhar değirmeni ise, iş-verenlerle işçilerden ibaret bir toplumu meydana getirir. Bir toplum sınıfına mensup olma, böylece objektif bir olay haline girmektedir. Ve bu olay, bilhassa, -istihsalin içinde aynı yeri tutan insanlar bunun şuuruna varmış olsun yahut olmasınlar, ken-

dilerini bir sınıf olarak hissetsinler yahut etmesinler- bütün başka etkenlerden bağımsızdır.

Marx, düşüncesine bu yönü vermekle, gayet belirli bir sınıf kavramını meydana getirmiş ve bu kavramı kapitalist toplum sistemi hakkındaki öğretisinin içine objektif olarak yerleştirmiştir. Onun tezi şudur: Kapitalist sistem öyle kurulmuştur ki, sistem için başta gelen istihsal araçlarının sahipleri, sınıflardan *birini*, istihsal araçlarına sahip olma'dan uzak tutulan, fakat çalışmaları bakımından bu araçlara muhtaç olanlar da sınıfların *ötekisini* teşkil ederler ; bu toplum sisteminde, aslına bakılacak olursa, bir üçüncü sınıf bulunmaz, yahut da böyle bir sınıf genel yapı için herhalde önemli olamaz. Sonra, her iki ana sınıfın menfaatleri keskin surette karşıt olarak birbirine göre durum almıştır, ve aralarında sınıf savaşı, kaçınılmaz bir keyfiyettir.

Böylece endüstri istihsalı hal ve şartları içinde sınıf teşekkülünün menşei meydana çıkarılmış oluyor. Bir de bu sayede endüstri sisteminin bir sınıf toplumu olarak kurulması için lâzım olan formül bulunmuş oluyor. Hem kapitalist sistemin yalnız kuruluş formülü değil, hareket kanunu -yani Marx'ın bulmak istediği de- esas itibariyle tespit edilmiş oluyor.

Toplumdaki farklar istedikleri kadar karışık bir manzara arz etsin, ve türlü memleketlerde başka başka gelişmiş olsun, geçmiş çağların toplum tarihine ait bir çok eski sosyal teşekküller istedikleri kadar halâ rol oynasınlar, ve asıl yapı üzerinde tabakalansınlar, gelişmenin yönü artık Marx için bellidir: İki ana sınıf arasındaki karşıtlık gittikçe kuvvet bulacak, ara tabakalar -ki tampon vazifesi görebilirlerdi- gittikçe daha tam olarak dışarı atılacak ve eriyecek. Her iki ana sınıfın tabiatları gereği, karşıtlıkları, tabiat kanunu zorunluluğu ile gelecek olan kritik noktaya, yani devrim yoluyla hesaplaşmaya kadar, gittikçe daha saf olarak meydana çıkacak, gittikçe daha keskinleşecektir.

Demek ki Marx, sınıf kavramını, insanın istihsal içindeki yeri gibi objektif bir işaretle belirlemekle, kapitalist sistemin hem kuruluşunun, hem de hareket kanununun formülünü elde etmiştir. Sınıflar öğretisi, onun düşüncesinin işte bu anlamda asıl merkezidir. Bu öğretinin ne kadar kuvvetli, nekadar feci tarihî etkileri olduğu üzerinde durmama herhalde lüzum yoktur.

Marx'ın sınıflar öğretisi karşısında tenkitçi bir durum almak istendiği vakit ilkin şu noktayı düşünmek gerekir: Marx, vâkıa, zamanının toplum gerçeklerinin keskin zekâlı bir müşahedecisidir (bu noktaya biraz sonra döneceğim), fakat Marx'ın düşüncesinin iç-yapısı tasvirici değil, deney bilimi nevinden değil, konstrüktif'tir. Onun istediği, XIX. yüzyılın ortalarında toplum durumunun nasıl olduğunu ampirik olarak tasvir etmek değildir. Marx, Hegel'e fazla bağlı olduğundan tahlillerini hiçbir zaman sırf tasvirî, kavramlarını da sırf ampirik olarak kâsd etmiş olamaz. Tahlillerle kavramlar ona, daha ziyade, işin prensibini vermekle ve şu soruyu cevaplandırmakla ödevlidir: Sınıf, "aşında" nedir? Kapitalist toplum düzeni, "asıl" yapı formülü gereğince nasıl kurulmuştur? Bu düzen, ne gibi "aslı" gelişme temayüllerini içinde saklamaktadır?

Marx'a, belirli bir memleket yahut endüstri dalında gelişme, başka birindekinden ayrı bir yol tutuyor, burada bazı etkenler değiştirici bir yol oynuyor, halbuki ötekinde bu yok, diye bir itirazda bulunmuş olsaydı, herhalde şu cevabı verirdi: Bu, bana dokunmaz. Ben kapitalist toplum düzeninin Model'ini, onun gelişmesinin ana kanununu, -yani bütün ayrılıklar ve özellikler arasında gerçekleşecek olan "asıl" ana kanunu -aramaktayım. Bir de ona şöyle bir itirazda bulunulsaydı: İstihsalde aynı yeri tutan şu insanlar kendilerini hiç de bir sınıf olarak hissetmiyorlar; bunlarda sınıf şuuru yok. O vakit şu cevabı verirdi: Bu da bana dokunmaz. Bu bana tesir etmez. Ben, tasvir edici bir sosyal psikoloji yapmak istemiyorum; benim istediğim, bir sınıfın "asıl" ne olduğunu söylemektir. Bir sınıfı teşkil eden insanlar bunu bilmiyorlarsa, bunların "yanlış şuurları" var demektir.

Kavramlarla kurulmuş bu gibi plânları, konstrüksiyon'dur diye peşinen reddetmek doğru olmaz. Aksine, bilhassa sosyal bilimlerde bu tarzda düşünmek gereklidir. Çünkü ancak bu sayededir ki, ampirik olayların türlülüğü içinden tip'i, yapıyı görmek ve mu'dil tarih hareketlerinde esas özü tespit etmek mümkün olur. Düşünüşün böyle davranışı, olaylara *ana çizgilerinde uygun kaldıkça*, şüphesiz meşrudur. Fakat şu var ki, olayların baskısının, gerçekleştiği söylenen "asıl" yapı ile "asıl" gelişme tezini terk ettirecek kadar kuvvetli olması, her ân beklenebilir.

Şimdi, Marx'ın sınıflar öğretisinin tenkidinde düşünülecek ikin-

ci noktadan söz açmanın sırasıdır. Marx, teorisinin ampirik desteklerini, kapitalist toplum düzeninin kendi gözleri önündeki gelişme durumundan, yani 1850 sıralarında Avrupa'nın en ziyade endüstrileşmiş memleketlerindeki durumdan almıştır. Endüstri gelişmesinin ilk on yıllarında meydana gelen birçok şeyleri, meselâ hızla yükselen endüstri merkezlerindeki işçi kitlelerinin sefil durumunu, bir çok zenaat erbabının fabrikalar yüzünden proleterleşmesini, sermayelerin temerküz etmeye, yani işletmelerin gittikçe daha büyümeye meyletmesini keskin bir şekilde müşahede etmiştir.

Marx, o zamanki durumun gösterdiği manzarayı, yahut, daha doğrusu, bu durumun içinde sezilebilen gelişme temayüllerini geleceğe de teşmil etmiş, böylece, geleceğe ait teşhislerini koymuştur. Fakat biz bugün endüstrinin gelişmesinde fazla olarak bir yüzyılı daha müşahade edebiliyoruz - yani, geleceğin tasvirini, gerçekten meydana gelmiş olanla karşılaştıracak, bu sayede de Marx'ın 1850 kesitinden hareket ederek kapitalist çağın hareket kanununu kurmak için kullandığı bütün o tezlerin tenkidini yapacak durumdayız.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru endüstri toplumunun zemini üzerinde birtakım şekil - değiştirme süreçleri ortaya çıktı; bunları, aslî yapı değeri olmıyan tâli görünüşler, yahut normal gelişmeden alelaide inhirafklar diye küçümsenmesi doğru olmıyan önemli hareketler olarak görmek lâzımdır. Sonra, XX. yüzyılda geç-endüstri toplumunun yapı bakımından manzarası bir kere daha mu'dilleşti ve Marx teorisinin basit sınıf diyalektiğinden daha da uzaklaştı.

Olayları realist bir zihniyetle kavramaya hazır bulunan ve sadece bir siyasi programı temsil etmiyen bütün müşahedeciler herhalde şu noktada birleşiyorlardır: Toplumun son 100 yıldaki gelişmesi, Marx'ınki de dahil, 1850'ye doğru konmuş teşhislerden *çok ayrı* bir yol tuttuğu gibi, bugün çizgileri beliren tam gelişmiş endüstri sistemi de bu gibi teşhislerde çizilenden *çok farklı* bir manzara arz etmektedir. Hem bu değişmeler o kadar kuvvetli olmuştur ki, Marx'ın bütün sınıf kavramını, yahut hiç olmazsa sınıf öğretisinin birtakım önemli parçalarını sarsmıştır.

Tam olmak kaygusu ile değil, misaller verebilmek için, son geçen 100 yıldan üç olay serisini ele alacağım. Bunlar, tenkit maksadiyle Marx'ın sosyolojisine karşı öne sürülebilir.

1 — Aşağı yukarı 1880 denberi, bütün ileri endüstri memleketle-

rinde birtakım sosyal-politik kanunlar vaz'edilmeye başlamıştır ki, bunlar endüstri işçisi sınıfını, çoğu zaman sigorta yoluyla, ihtiyarlık ve hastalığa, kaza ve kötürümlüğe karşı, hattâ işsizliğe, yani ekonomik buhranların sonuçlarına karşı himaye etmek isterler. Bütün bunlar kapitalist sistemin ilk onyıllarında yoktu; işte bu yokluk, Marx-Engels'in, işçinin gittikçe proleterleşmesi hakkındaki tasavvurlarını esaslı surette belirlemişti. Halbuki sosyal - politik kanunlarla, ve iş hukukunun kurulması ile, proletarya durumunu proleterlikten kurtarmayı hedef tutan bir gelişme başlamıştır.

Yerinde bir tâbirle *sınıf karşıtlıklarının müesseseseleşmesi* diye adlandırılan olay, bu bakımdan daha da önemlidir. XIX. yüzyılın aşağı yukarı 90 yıllarında bütün önemli endüstri memleketlerinde işçilerin birleşme (koalisyon) hakları savaşılarak elde edilmiştir. O zamandan beri, istihsal araçları sahipleri ile işçilerin büyük teşkilâtları, yani sendikalar, toplu birer iş piyasası partisi (bire "sosyal taraf") olarak birbirinin karşısına dikilmektedir. Demek ki sınıflar arasındaki karşıtlık, sermaye ile iş arasında bir gerginlik münasebeti olmuş, toplumda bir hukuk müessesesi seviyesine yükselmiş, dolayısıyla de amme kontrolü altına alınmıştır.

Marx ile ilk Marxizm'in endüstride çalışma şartları, her türlü sosyal-politik meseleler, hattâ ücretin yüksekliği meseleleri karşısında ne kadar ilgisiz kaldığı, onu karakterlendiren mahiyettedir. Onun nazarında bütün bunlar, sınıflar savaşının aslı olmayan tarafına aitti. Fakat şimdi *bilhassa* bu meselelerdir ki, sınıflar karşıtlığının asıl muhtevası haline girmiştir; sınıflar karşıtlığının bu yüzden yalnız muhtevası değil, şekli de büsbütün değişmiştir: Karşıtlık, iş-veren birlikleri ile işçi sendikaları arasında *müzakereye*, (bilhassa bazı münferit işletmelerde) işçinin iş piyasasındaki durumunu proleterlikten daha da uzaklaştırmak temayülünü taşıyan bir *çekişmeye* -bazı mevki ve şartlar etrafında bir *çekişmeye* - kalbolmuştur. Bunun birçok sonuçları vardır. Meselâ belirli şartlar altında, sermayenin menfaati ile işçinin menfaati birbirine uygun düşebilmektedir. Bu gibi haller bugün istisna olmaktan çıkmış, tamamen normal birer olay olmuştur. İstihsale iştirak eden bütün insanların menfaatlerinin birbirine bağlılığı, en ziyade, kuvvetle ayarlanmış halk ekonomilerinde kendini göstermektedir; pratik bir deyimle, fabrikaların fiyat politikası ile tarife ücretlerinin fiyat endekslerine uydurulması

arasında bir beraber-işleyiş gelişmektedir. Bazı memleketlerde, bu arada Avusturalya'da, tarife ücretlerinin fiyat hareketlerine bağlanması kanunla emniyet altına alınmıştır; öyle ki, sosyal istihsalin değeri yükselince, işçi de bundaki yükseliş payını otomatik olarak almaktadır. Başka yerlerde ücretlerin fiyatlara uydurulması, müzakere yoluyla yahut için için bir savaşla elde edilmektedir, ve *hakikaten* elde edilmektedir. Bu nokta, tam gelişmiş endüstri toplumunun yapısına ait ana çizgilerden biridir.

2 — Aşağı yukarı 1900'den beri sosyal tabakalaşmada ve en ziyade bunun orta bölgelerinde, geç-endüstri toplumunun pek karakterlendirici bir cephesi meydana çıkmaya başlamıştır. Küçük ve orta burjuva tabakaları, hiç de Marx'ın 1850 durumuna dayanarak haber verdiği gibi içinden koflaşmadığı gibi, nüfus kitlesi olarak ne ortadan kalkmış, ne de esaslî surette zayıflamıştır. Bağımsız işçinin ve zenaat erbabının değişmez alın-yazısının bu olduğuna dair Marx'ın teşhisi, zamanında, dokuma endüstrisi meydana çıkar çıkmaz bağımsız eğirici ve dokumacıların başlarına gelenler gibi, pek sağlam olaylara dayanıyordu. Bu teşhis, aşağı yukarı XIX. yüzyıl sonuna kadar olaylara esas itibariyle uygun kaldı. Fakat sonra durum değişti, ve değişme, Devletin zenaat erbabının teşkil ettiği orta tabaka lehine aldığı birtakım sunî tedbirlerle gelmedi (bu gibi tedbirlerin çoğu zaman tesirsiz olduğu meydana çıkmıştır); değişme, objektif teknik ve ekonomik münasebetlerden doğdu. Endüstri bakımından en çok gelişmiş memleketlerde bile zenaatin belirli kolları buhrana karşı sağlam olduklarını gösterdiler; hattâ bunlar yeni zemin kazandılar. Bağımsız perakende ticaretin alın-yazısı da buna benzer bir şekil aldı. Bilhassa büyük şehirlerin gelişmesi ve bunlarda ikamet banliyölerinin kurulması, bu bağımsız küçük ve orta tabakaların tiplerini çoğalttı ve sağlam kıldı. Eski orta sınıf da, endüstri toplumunun tabakaları arasında kaybolup gitmeye mahkûm bir kalıntı değil, varlığı emniyet altına alınmış bir blok olarak kendini gösterdi. Bunu, herhangi bir modern memleketteki meslekçilere, yahut da serbest seçim ile toplanmış herhangi bir parlamento'ya atılacak bir bakış ispat eder.

Fakat orta sınıf sadece dayanmakla kalmadı, üstelik, âdeta yeniden teşekkül etti. O sırada hemen, "yeni orta sınıf" diye adlandırılan bu sınıf, çekirdeğini ticaret ve endüstri müstahdemleri teşkil

bir olaydır. Bütünü başka bir etken de, servet değerlerinin, bilhassa birinci Cihan savaşından sonra, bir çok memleketlerde vuku bulan enflasyonlar ve paranın değerden düşmesi yüzünden kaybolmasıdır. Bunların sonucu, gelir ıskalasının oldukça büyük ölçüde daralmasıdır. Vaki burada, bu eşitleme temayülüne tâbi olmıyan en yüksek gelirler, yani mutlak bir *yukarı* vardır. Buna karşılık, toplumun kısmî gruplarına yayılan proleterleşme olayları, mutlak bir *aşağı* da vardır. Fakat gelir ıskalasının bu daralması orta kısım için vâkidir (bu kısım çok geniştir, ve bütün nüfusun çoğunluğunu kavramaktadır).

Önemli olan nokta şudur ki, gelir tipleri son derece büyük tür-lülükler arz ederek biribiriyle tedahül etmektedir. Bu sürecin en ileri gittiği memleketleri, meselâ İskandinavya memleketlerini ve Amerika Birleşik Devletlerini düşünelim. Bunlarda tamamen tipik bir manzaraya şahidiz: Bir yandan, orta sınıf gelirleri ile geniş ölçüde eş düşen işçi ücretleri, öte yandan en alçak işçi ücretleri ile aynı seviyede bulunan müstahdem ve memur ücretleri. Demek ki gelir ıskalasını (istihşal hal ve şartlarının içindeki yerini tespit edebildiğimiz) sınıf yapısını ortasından bölmektedir. Sosyal tipi esaslı surette karakterlendiren, artık insanın istihşaldeki yeri, istihşal araçlarına sahip olup olmaması, ekonomi bakımından bağımsız yahut ücretli, işçi yahut memur olması değil, gelir tabakalarına göre sınıflardan geçen kesit'tir. Denebilir ki, modern toplum düzeni, sınıflı olmak karakterinden ziyade tabaka (Stand)lı bir karakter taşımaktadır. Tabii, eski tabakalı toplum düzenlerinden şu büyük farkla ki, modern toplum düzeni, gelenek yoluyla belirlenmiş olmayıp, hiç keskin sınırlı değildir, ve son derece kaypaktır.

Hulâsa olarak şunu söyleyebilirim: Endüstri toplumunun 1850 civarında "asıl" yapı kanunu diye kabul olunabilmiş ve Marx tarafından böyledir diye öne sürülmüş olan düalist sınıf yapısı, daha sonraları olgunlaşmamış, ve bundan çok daha mu'dil bir tabakalar bütünü gelişmiştir. Marx'ın kapitalist sistemin hareket kanunu olarak kavramak istediği formül: Sınıflar savaşının devrim âfetine kadar gittikçe kuvvet bulması formülü, gerçek olayların tefsiri olarak doğru çıkmamış, fakat siyasi bir parola, *siyasi bir ideoloji* olmuştur. Şu da inkâr edilemez bir hakikattir ki, sosyal devrim, endüstrinin en çok geliştiği, yani devrimin tabiat kanunu zorunluluğu ile meydana

gelmesi gerektiği memleketlerde değil de, devrimci bir politikacının totaliter devleti kurmak için bu gelişmeyi zinde kuvvetli siyasi ideoloji olarak kullandığı memleketlerde, ve ilkin 1917'de Rusya'da gerçekleşmiştir

Sözlerimin sonunda, Marx sosyolojisinin tenkidinde unutulmaması gereken bir noktaya işaret etmeme müsaade buyurunuz. Marx'ın, gözü önünde canlandığı endüstri sistemi, bu istihlal şeklinin ilk meydana geldiği 5 - 6 orta ve batı Avrupa memleketi ile kuzey Amerika'nın Atlantik bölgelerini ilgilendiren bir konu idi. Halbuki XX. yüzyılın büyük konularından biri, endüstri sisteminin bütün dünyaya yayılmış ve yayılmakta olmasıdır. Memleketlerle kıtalar biribiri ardı sıra endüstri gelişmesine açılmakta yahut onun içine sürüklenmektedir; bu yeni tâli endüstrileşmenin en büyük misalleri (Çin ile Hindistan) bu işe ya henüz başlamış yahut da başlamak üzeredirler.

Cihan tarihinin bu olayını, tabii burada tafsilâtiyle ele alamam. Fakat bunun sonuçlarından birine işaret etmek isterim, çünkü konumuza girmektedir. Bu yeni endüstri memleketleri, eski endüstri memleketlerinde bir veya bir buçuk yüzyılda başarılan işleri, hızlı bir gelişme ile, iki onyıl içinde tekrarlamaktadırlar. Bunun, başka birtakım sonuçlar arasında şu sonucu da vardır ki, bu memleketlerde, başlangıç devresi ile bu devrenin tekniğe ve teşkilâta ait bütün acemilikleri ve sosyal tehlikeleri üzerinden atlanabilir; endüstriciliğin modern safhalarına, rasyonelleşmenin yüksek şekillerine, iş teşkilâtının ilerilemiş metotlarına hemen geçilebilir. İlk endüstri memleketlerinin baştan aşağı yaşamak zorunda kalmış oldukları sosyal problematik'ten sakınılabılır; sosyal politik ile işçi hukukunda toplanmış olan tecrübeler, işin başında endüstri sisteminin içinde işlenebilir.

Bu işler yapılabilir, dedim, bunları kendine hedef edinmek mümkündür, demek istiyorum. Bu konuşmada Marx öğretisinin felsefî temellerinden, ve bilhassa tarihî Materyalizm'den söz etmedim. Daha ziyade tarihle ilgili bir çevre önünde sosyal tarihe ait sade olaylardan hareket edip bunların Marx teorisine uygun mu düştüğünü, yoksa onunla çekişme halinde mi bulunduğunu sormayı daha doğru buldum. Bununla beraber - son olarak - Marxizm'in temelinde bulunan felsefeye dair bir söz söylemem gerekiyor.

tir ki, bu yeni tip, işçiler sınıfının cephesinde hiçbir zaman yer almamış, aksine, hepsi değilse dahi büyük çoğunluğu, orta sınıfı kuvvetlendirmiştir. Bu ne demektir? Besbelli şu demektir ki, istihsal içindeki durum, toplum tabakalarının profillenmesinde artık en önemli unsur olmaktan çıkmıştır ; yani Marx'ın sınıf kavramı, modern olaylara uygun düşmemektedir.

3 — Şimdi, üçüncü bir nokta olarak, bugünkü toplumun sınıf yapısı bakımından önemi olan ve bir memleket endüstride ne kadar ilerlemiş ise, o kadar açık meydana çıkan, gayet genel bir gelişme temayülünden söz açmak gerekir. Bu da, gelir ıskalasının pek geniş bir orta bölgesinde, gelirlerin birbirine denk gelmesidir. Bu yönde bir çok etkenler rol oynamaktadır. Burada ilk olarak, ücret nevelerinin gittikçe daha fazla artması bahis konusudur.

Endüstrileşmenin ilk zamanlarında - yalnız sosyalist propagandasında değil, gerçekte de- yeknasak bir proletarya kitlesi ile, işçi sınıfının, ücret yüksekliği, iş şekli ve hayat tarzı bakımlarından gittikçe daha yeknasaklaşacağı tasavvuru hüküm sürmekte idi. Makine her yerde insan emeğinin kalitesini düşürdüğünden, iş ücretlerinin de birbirine yaklaşacağı ve yaşama asgarisine yöneleceği düşünülüyordu.

Fakat burada da, bilhassa 1900'den beri, umulmadık değişmeler olmuştur. Tekniğin gelişmesi vâkıa, birçok yerde, kaliteli uzman-işçi yerine acemi, bu sebeple de her zaman değiştirilebilir, alçak ücretli işçiyi koymuştur. Fakat öte yandan da, meselâ modern bir "spesiyal" makinenin idaresi, yahut bir makineler bütününün nezareti gibi, tam mânasıyla yüksek kaliteden yeni başarıları lüzumlu kılmıştır: Kalitesiz işçi ile kaliteli uzman-işçi ikiliği, işçi sınıfını ortasından bölmektedir ve bu ayrılık, artık makine işçisi ile zenaat erbabı ikiliği ile aynı olmaktan uzaktır. Bunun ücret meselesinde sonucu şudur ki, işçi ücretleri geniş bir ıskalayı işgal etmektedir, ve bu ıskalanın yüksek seviyeleri, orta sınıf gelirlerinin tâ içlerine kadar erişmektedir.

Fakat tarife ücretlerinin bu gelişmesi, meselenin ancak bir cephesidir. Aynı yönde rol oynayan başka bir etken, meselâ gelir vermesinde gelir yükseldikçe vergi nispetinin artması prensibidir. Vergi tarhi edilmiş alçak gelirlerin, genel olarak, fiyat dalgalanmalarını yüksek gelirlerden daha iyi takip ettikleri, şüphe götürmeyen

etmek üzere meydana çıktı. Büyümesinin kaynakları: istihsal olaylarının rasyonelleşmesi, gittikçe büyüyen işletmelerin bürokratlaşması ve, her şeyden önce, harb sonrası devrinde bütün devletlerin işletmelerden istedikleri başarının yükselmesidir.

Endüstrileşmenin ilerlemekte olduğu hemen hemen her memlekette, meslek istatistikleri, aşağı yukarı yüzyılımızın başına kadar endüstri işçilerinin hem mutlak hem görelî olarak sürekli bir şekilde çoğaldığını göstermekte idi (öyle ki, işçiler, memleketin genel nüfusunun gittikçe daha yüksek bir yüzdesini teşkil ediyorlardı). Bu olay apaçık gibi görünmektedir. Marx bunu daha ilk merhalelerinde müşahede etmiş, sonra, geleceğe doğru uzatmış, ve bundan, sınıfların tabakalaşmasının daima basite doğru gitmesi gerektiği sonucunu çıkarmıştı. Onca bir yanda gittikçe ufalan fakat o ölçüde kudret kazanan bir kapitalistler grubu, öte yanda da sayısı gittikçe artan bir işçi tabakası kalacaktı.

Durum 1900'e doğru hiç umulmadık bir şekilde değişti. Endüstrinin büyümesi, belirli bir noktadan itibaren, sosyoloji bakımından artık işçi sayısının artması değil, teknik ve ticarî müstahdem ve memurların artması mânâsını taşımaya başladı. Bu olayları, milletler - arası meslek istatistiklerine dayanarak karşılaştırdım ve topladım ve tamamen açık ve sarîh sonuçlara vardım; fakat bu konuşmayı sayı malzemesi ile yükleyip ağırlaştırmak istemiyorum; ancak, fikrimi canlandırmak için bir tek misalin sayılarını veriyorum: 1882'de Almanya'da 100 meslek erbabının 7'si müstahdemdi; 1953'te ise, 100 meslek erbabı arasında 28 müstahdem vardı. Böylece, bütün meslek sahibi insanların üçte birinin müstahdem olarak çalışacağı zaman uzak görünmüyor. Devlet ve belediye bürokrasilerinin fevkalâde büyümesi bu gelişmeyi kuvvetlendirmiştir; çünkü bu yüzden amme idarelerinde, özel işletmelerdekilere pek benziyen bir müstahdem ve memur tipi meydana gelmiştir. En ziyade endüstrileşmiş halk ekonomisi sistemlerinde bile işçilerin, meslek erbabının üçte birini yahut beşte ikisini hiçbir zaman aşmadığı düşünülürse, XIX. yüzyılda meydana gelen işçi sınıfının yanında, bir-iki on yıl gibi pek kısa bir zamanda yeni ve kalabalık bir sınıfın ortaya çıktığı anlaşılır.

Bu yeni tip ücret alan, "sınıf durumu" bakımından, yani istihsalin içinde, sarîh olarak işçi sınıfına girecekti, çünkü o da tıpkı işçi gibi istihsal araçlarına sahip değildi. Fakat tecrübe göstermiş-

Tarihî Materyalizmin, ekonomi ve toplum şartları, öteki kültür alanları üzerinde esaslı bir etkide bulunur, yollu iddeasının büsbütün haksız olduğuna inananlardan değilim. Fakat şu var ki, tarihî Materyalizm, bütün tarih hareketlerini zorunlu ve tam belirlenmiş gelişmeler halinde düşünmekle, tarihin mahiyetini *yanlış anlamaktadır*. Dünyanın bütün memleketleri bugün ekonomi istihsalinin, ulaştırmanın, mübadelenin ve sosyal teşkilâtlanmanın modern şekillerini kendi hayat sistemleri içine yerleştirmek ödevi ile karşı karşıya bulunuyorlar. Fakat bunların her biri, kendi tarihine bağlı bulunan özel geleneklerini ve kendi devlet adamlarının buldukları hal tarzlarını verimli olarak bu işe katıyor. Tarih, zorunlu bir şemaya göre değil, işte daima böyle bir yolda ilerlemektedir. Tarihin şimdiki tema'sı, tekniği insanın hayrına işleyecek ve sosyal yapısı kitle durumuna düşüyecek şekilde endüstri sistemini geliştirmektir. Tarih, çağımızda da bu yol üzerinde yürüyecektir.

* * *

Münakaşalarda yapılan ilâveler:

1 — XIX. ve XX. yüzyıllar sosyal tarihinin tam bir tahlili yapılsa konferansımızda ele aldığımız, Marx nazariyesine karşı ileri sürülebilecek üç olay serisinden başka, diğer bir çok gelişmeler de zikredilebilir. Öncekiler için söylediğimiz neticeler, bunlar için de varittir. Bu gelişmeler dahi tarihin hakikî ceryanına, Marx'ın tarih felsefesinde iddia edildiğinden bam başka bir istikamet vermiş, endüstri toplumunun, Marx'ın teşhisinde tahmin edildiğinden bam başka bir mahiyetle ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerin en önemlisi, devlet sektörünün hususî sektör aleyhinde devamlı bir surette genişletilmiş olmasıdır. 1880 den itibaren bütün endüstri memleketlerinde müşahede edilmesi mümkün olan bu faaliyet, Birinci ve İkinci Cihan Harbleri devrinde her tarafta kuvvetlenmiş ve bugün ileri endüstri sisteminin karakteristik vasıflarından biri olmuştur. Bu gelişmenin ezcümle iki yol takip ettiğini görmekteyiz. Bir yandan devlet ve ona tâbi teşekküller, meselâ komünler, büyük iktisadi teşekkülleri bizzat ellerine almışlardır, diğer yandan ise devlet, tanzim edici, plânlaştırıcı ve sevk ve idare edici bir rol oynayarak iktisadi hayata müdahale etmiştir; öyle ki bugün hakikatte ancak "Sevk ve idare edilen" bir iktisat mevcuttur. Nitekim bir çok idarî tedbirler, böyle bir sevk ve idare için tekemmül ettirilmektedir (Dö-

viz ve kambiyo işlerinin tanzimi, kontenjan usulü ve diğer bir çok tahditler gibi).

Modern iktisadi hayatta devlet sektörünün genişlemesi, hususî teşebbüsün insiyatifi ve mesuliyeti üzerine alamıyacağı kadar geniş işlerde, bilhassa büyük bir kitlenin ihtiyacını karşılayacak önemde büyük teşebbüsleri gerektiren her yerde bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır. Bu hususta en klâsik misal, geniş münakale ve haberleşme müesseselerinin kurulması ve işlemesidir (Demiryolları, posta idareleri gibi). Bunlara, geniş halk kitlelerinin ihtiyacına cevap verecek diğer bir çok müesseseler de ilâve edilebilir (Enerji endüstrisi, iskân işleri, halk sağlığı vs. gibi). Hususî teşebbüs elinde bir "atom enerjisi" ise tasavvur bile edilemez. Bu hususa dair, bilhassa Joseph Schumpeter tarafından diğer bir mucip sebep daha ileri sürülmektedir. Bir çok büyük teşebbüsler, iktisadi mahiyetleri bakımından, hususî teşebbüs için ya aslında, veya bundan böyle elverişli değildir; hususî yatırımlar için azalmakta olan şans, devlet yatırımları için artmaktadır.

2 — Marx Sosyolojisinin ve Tarih Felsefesinin, belli başlı noktalarda son 100 yıldan bu yana sosyolojik tarihî vakıalar tarafından çürütülmüş olduğu hususunu açıkça kabul etmekle beraber, XIX. yüzyılın sosyalist nazariyelerinin, bu meyanda Marx teorisinin, sosyal vicdanın uyanmasına ve bu suretle geniş ölçüde endüstrileşmiş bulunan memleketlerde şartların iyileşmesine büyük yardımı dokunduğunu da kabul etmek icabeder. Bununla beraber, bu hususta şu cihetler de gözönünde tutulmalıdır: Bu sosyal vicdan meselesinde sosyal tenkidin ve sosyal reformun çeşitli yönlerden payı vardır; meselâ, İngiltere'de ilkönce filantrop ve dinî çevreler tarafından kapitalist sistemin sosyal tehlikelerine dikkat nazarları çekilmiştir. Diğer taraftan meselâ, Bismarck Almanyasında, devlet idaresiyle ilgili bazı zaruretler dolayısıyla -bilhassa sosyal cereyanların tazyiki altında- sosyal politik kanunlar vazedilmiştir ki sonraları diğer bir çok devletler, Almanya'yı örnek alarak bu çeşit kanunlar yapmışlardır. Hiç şüphe yok ki, 1860'dan bu yana işçi sınıfının bizzat yarattığı mücadeleci teşekküller, bilhassa sendikalar, endüstri işçilerinin hayat şartlarının düzelmesinde ve işçi ücretlerinin artmasında faydalı olmuşlardır. Bu tarz bir zorlama olmasaydı bu gelişme bu kadar süratli olmayacak ve bu derece müşait cereyan etmiyecekti. Fakat diğer taraftan bu hareket tarzı ile, aynı zamanda yukarıda bahset-

tiğimiz sınıf tezatlarının müesseseseleşmesine ve sınıf mücadelesinin şiddetlenmesine giden, yani Marx teşhisine tamamen aykırı olan yollara da girilmiş oldu.

3 — Sovyet Rusya ve peyklerinden gayri memleketlerde sosyal partiler, Marxist menşelerinden (şayet tarihlerinde Marxizm bir rol oynamış ise) uzaklaşmışlardır ve halen de uzaklaşmaktadırlar. İngiltere’de İşçi Partisi, Federal Almanya’da Sosyal Demokrat Parti, bilhassa İskandinavya devletlerindeki ve Anglosakson memleketlerindeki Sosyal Demokratlar için de vaziyet aynıdır. Bu partiler, birer “nizam partisi” halini almışlar, programlarında ve hareket tarzlarında reform fikri, revolüsyoner fikri bertaraf etmiştir. Sosyal demokrat partilerin hemen hepsi kendi hükümetlerinde vakit vakit temsil edilmişlerdir; bazılarında ise bu partiler uzun müddet iktidarda kalmıştır. Marxizm, onların bir kaçında hiçbir zaman önemli bir rol oynamamıştır, diğer bazılarında, bu arada Alman SPD de, XIX. yüzyılın son on senelerinde Marxist dogmaların unsurlarından yavaş yavaş vazgeçilmiş, bunların yerine revizyonist düşünceler ikame edilmiştir. Adı geçen partilerin programları, Marx’ın ne iktisadi teorilerine, ne sosyal teşhislerine, ne de kültürel idelelerine bağlı kalmışlardır (Meselâ, Marxizm’in hristiyan düşmanlığında olduğu gibi).